

**PER GYNT
I
NORR AMSBERG**

**Omstående levnadsöde tror en hel del
Amsbergsbor på.
Av detta borde göras ett skådespel.**

Norr Amsberg september 1995

Mats Nordqvist

PER GYNT I DALARNA

av Berndt Hage

Hederlig danneman i Stora Skedvi, hyttman på Gyntesbo i Hedemora, hängd som stråtrövare i Stora Tuna.

Historien om Henrik Ibsens Peer Gynt börjar med att Åse, den gamla modern, säger till sin son:
"Peer, du ljuger!"

Historien om Gynt i Dalarna skulle kunna börja ungefär på samma sätt. Här är det själva Nils Sture som sitter till tings i Stora Skedvi, och beslår Peder Gynt med lögn. Det är för övrigt inte bara namnet och sanningslösheten hos de båda herrarna som förbryllar en. De vore bägge två farande män och de bleve bägge bergtagna ...

Bevars från att påstå att Dalarnas Per Gynt skulle vara Norges Ibsens! I Norge är man lika mån om att peka ut förebilden till Peer Gynt som om att peka ut vår Gösta Berling. Men att Ibsens Peer Gynt haft en dubbelgångare hos oss, kan inte förnekas. Låt oss nu följa dubbelgångarens historia så som den lever i gamla urkunder och i folkets mun ute i socknarna.

Långt från landsvägen ligger Stora Klingsbo herrgård. Den har haft sin glanstid då fogdar, bergsmän och krigare regerade där. Nu är gården herrelös som så många andra storgårdar. I den långa raden av husbönder, som man känner sedan 500 år tillbaka, finns också Peder Gynt. Varifrån han kommer eller vart han far, vet man inte. Han dyker bara upp som hyttägare i Klingsboda 1476 och försvinner lika hastigt efter femton år. I de sparade urkundssamlingarna finns hans namn like litet före som efter den tiden.

Redan på Per Gynts tid på 1400 talet hade hans gård haft sin historia. Riksarkivet gömmer på ett enda pergamentsbrev från Dalarna å 1392 och det är ett salubrev på Klingsboda, upprättat mellan Lenica Meinarsdotter, Hintze van Rantens maka, och hennes gudson Peder Agmundson. Brevet är bevittnat av fogden Jösse Finnsson, som sedan äger gården och ger hälften av den åt sin tjänare, Jöns Svensson, för lång och trogen tjänst. Den andra hälften ägas av borgmästaren Lasse Jönsson i Västerås, som 1476 säljer den åt Per Gynt. Då har fogdens del övergått till tjänarens son eller sonson, Jönsson. Per Gynt vill gärna åt sin grannes halva och vid ting med allmogen i Skedvi den 26 januari 1490 kommer Per Gynt inför Nils Sture och dukar upp en skicklig uttänkt historia om att han också skulle ha rätt till den andra hyttedelen. Nämnden, som består av gamla Skedvibor, har ingen svårighet att vederlägga Per Gynt, som får stå där med skammen. Domen utfaller så att Peder Jönsson får ha sin hyttedel för sig och sina barn och Per Gynt blir tillförsäkrad fri väg till sin hytta ner till sjön. För att få vara i fred och ha grannsämja, ger Peder Jönsson sin antagonist en brorsdel i sin stuga, men därmed skall vänskapen också var stadfäst. Om Per Gynt skulle börja trätan på nytt, får Peder Jönsson av rätten makt att ta igen sin del av stugan. Efter detta är Per Gynt beskedlig. Man ser honom tillförsäkra sig malmväg genom Vika och betala ordentligt sina tio marker penningar för den.

Innan han står för Nils Sture har han förtroendet att sitta som syneman vid en tvist om jord i Rankhyttan. Han har bredvid sig Mickel Rankemåg. När handlingen skall underskrivas, sätter de båda männen sina sigill under den. Här skulle man nu kunna utröna Per Gynts stånd. Mickel Rankemåg kommer fram med en rund vapensköld med tregrent stamträd och två rosor, men Per Gynt har bara sitt bomärke. När 1490 en arvsförening hålles vid ting på Rankhyttan mellan Peder Olsson, gården ägare, och Mickel Rankemåg och dennes måg, är Per Gynt också med och kallas högtidligen av Per Skrivare hederlig danneman. Det är Per Gynts storhetstid.

Charmant kan han också vara om det kniper, det syns i protokollet från tinget i Rensbyn i Vika, odensdagen nest effter sancti Andersse dagh 1484. Då har han fått en guldfågel, den rika Christina Olafsdotter, med sig inför rätten. Christina hade gett Per Gynt tio skeppund koppar, en bit brunt leyskt kläde och en silversked. Men på det att "det skulle bli desto fastare och större K e r l i g h" hade Per Gynt förärat den sköna frun ett silver bälte. son han inför sittande rätt värderade till tolv marker penningar. samt en aln av det bruna leyska klädet på köpet. Det antecknas tydligt i protokollet att detta senare var en vängåva. Och Christina förklarar högt och rent att hon redligen uppburit både koppar. kläd, sked och bälte och är hjärtligen höjd.

Till slut stiger Per Gynt till tolvman. Som sådan rider han till ting på Koppparberget 1491 och är med om att stadfästa ett salubrev på jord i Orrsta till den Herr Nils som gett namn åt en av de nuvarande Orrstagårdarna. När domaren till yttermera visso och sanning ber hederlig man Per Gynt att jämte en annan av männen hänga sitt sigill under handlingen, ser han i den andre mannens signet ett svinhuvud. Själv har han bara alltjämt det vanliga fattiga bomärket. Det är den sista handlingen man har bevarad av Per Gynt. Och därmed är han borta från Klingsboda. Kvar sitter beskedliga Christina, som två år efteråt överlåter gården till sin son mot villkor att han skall "sin moder till döddagar föda, till kyrkan och från skjutsa och detsamma med systrarna, tills de bliva sina egna".

Förmodligen hade Per Gynt i Klingsbo förökat sitt välstånd då att han ansåg sig mäktig att skaffa sig sin hytta. I Klingsbo hade han under alla dessa år bara ägt en del. Man kan omsider spåra hans väg till Hedemora där den märkliga anläggning som idag bär hans namn blev hans verk. På båda sidor om Gyntesbo, efter strömmen mellan Brunnsjön och Håvran, finnas spår efter hyttor. Man har ingen anledning betvivla deras ursprung från 1400 talet. Åtminstone den nedersta av hyttorna har tillhört Gyntesbo och med all säkerhet brukats av gårdens ägare.

Någon gyllene period var Per Gynts Hedemoratid icke för bergshanteringen i dessa trakter, det ser man av Peder Svenssons i Vibberboda klagobrev till Svante Sture den 9 april 1509. Man fick inte ens in medel till skatten. Det var inte underligt att bergsmansfolket i sin nöd började se sig om efter en annan marknad.

Och så kom Norgefebern. Skaror av unga bergsmän lämnade sina hem och hyttor och drog över till de norska fjällen för att söka malm. I spetsen för ett lag av äventyrslystna gruvkarlar sätter traditionen Per Gynt. Vad som sker på andra sidan fjällryggen vet man inte. Per Gynt visade måhända samma sinnelag här som på Klingsbo, och hans män gjorde myteri. Det är bara den muntliga traditionen man nu har att hålla sig till, och den förmäler att han kom tillbaka till Dalarna som hemlös och fredlös och svor att ta hämnd för sin olycka.

Han slog sig ned i obygdens kring Norr Amsberg i Stora Tuna. Här ha berättelserna om Per Gynt gått i arv från far till son och lever friska än i dag. Här kan menige man i byarna kring kapellet följa med upp till Buberget och peka ut en klyftgrotta inne i den risiga skogen som alltsedan 1500-talet kallats Per Jyntes hål. Det är långt att gå från gårdarna nere vid vägen, men när man kommer fram gapar Per Gynts grotta svart i den branta klippväggen.

I de gamla Amsbergsgubbarnas ungdom kunde man komma långt in i berget till ett stort rum det gångar ledde från tre håll. Nu har nog gångarna till Per Gynts sal spärrats av ras, men ännu kan Johan Livén, som följer med som sakkunnig, gömma sig därinne.

Här låg Per Gynt - berättar Livén - under det sista skedet av sitt liv, sedan han förverkat dalkarlarnas förtroende och blivit sig själv nog, och vaktade på färdsmännen som drog fram därnere på landsvägen. Med en stor hand som enda följeslagare rövade han från dem deras ägodelar. De som gjorde motstånd dödades.

En bit av färdvägen kallas än idag Mordgatan och vägen över myren mellan grottan och färdvägen heter Per Jyntes väg. Omsider tröt tålmodet hos folket och man bådade upp män och gick till storms mot Per Gynts grotta. När man försökte tränga in där, vaktades stora rummet av en orm, som inte släppte förbi någon. Man släpade då fram ris till två av öppningarna och tände på för att röka ut mannen. När han äntligen av brandröken tvingades fram genom den tredje bergöppningen, stod man i ordning och grep honom. Längre hörde man sedan hundens tjut inne i berget.

- När Ibsens Per Gynt kommer hem till sin skövlade gård i Norge möter han en gammal granne som inte längre känner igen honom. Per Gynt frågar mannen efter sig själv och mannen svarar: "Han for långt bort och blev hängd." -

Amsbergs Per Gynt blev hängd uppe i berget, och platsen heter än idag Galgen. Det finns förresten åtskilligt hos Ibsens Peer Gynt som skulle kunna tillämpas på den fredlöse mannen i Amsberg. Hans historia slutar emellertid här. Men för en diktare skulle det nog vara frestande att låta honom vända tillbaka till livet igen för att göra reda för sitt fögderi.

Den diktade Peer Gynt säger: "Jag har grävt guld och mist det; en skålla har jag kvar."

Kalr-Erik Forsslund berättar i Dalarnas hembygdsförbunds tidskrift år 1921:

"I skogen, nära Per Jyntes hål, har man hittat två bilar av vanlig form, den ena finns kvar i Tåktens gård, samt en metallskålla som sålde åt en jude i tro att det bara var koppar men det var g u l d!"

Om man skulle våga den gissningen att Ibsen funnit spåren av Dalarnas Peder Gynt - i och för sig skulle det inte vara så märkvärdigt eftersom Dalarna och Norge förr i tiden stod i den livligaste förbindelse med varandra - så skulle man få stöd för den gissningen av det förhållandet att det inte vore enda gången den norske diktaren hämtat en modell från vårt landskap. I sin medeltidsskildring "Fru Inger till Östråt" tar Ibsen upp en i Dalarna samtidigt med Peder Gynt verkande äventyrare, Daljunkaren, framställer honom som en son till Sten Sture d.y. och av Dalarnas historia i början av 1500-talet följde Daljunkaren upp efter kopparbergsvägen, kunde han i Södra Dalarna inte undgå att stöta ihop med det norskt klingande namnet Peder Gynt. Det skulle inte förvåna om diktaren intresserat sig för det sällsamma livsödet, följt spåren över till Norge och med alla diktares rätt spunnit vidare på tråden och - till omväxling med Daljunkaren - satt in Peder Gynt i en tidsenligare miljö. Boken om Peer Gynt skrevs tretton år efter boken om Daljunkaren.

(Berndt Hage, pseudonym för Paul)